

FEKETE ISTVÁN

**KITTENBERGER
KÁLMÁN
ÉLETE**

TREND

FEKETE ISTVÁN

**KITTENBERGER
KÁLMÁN
ÉLETE**

FEKETE ISTVÁN

**KITTENBERGER
KÁLMÁN
ÉLETE**

Trend Kiadó

Borítóterv: Hitka Viktória

Minden jog fenntartva, a kiadvány egészének vagy bármely részének a kiadó írásos engedélye nélküli sokszorosítása, másolása, egyéb engedélyköteles felhasználása – beleértve a kiadvány digitalizálását és ily módon történő többszörözését, nyilvánossághoz közvetítését – szigorúan tilos!

A kiadó könyveit kedvezménnyel megrendelheti webáruházunkban:

www.mora.hu

© Fekete István jogutóda

© Trend Kiadó, 2022

Körülnézek a szobában tétován, úttalanul, pedig az emlékek itt suhognak körülöttem. Tollam százszor nekiindult már, aztán elakadt, mert az elmúlt idők eseményei ide-oda csaponganak, és a gondolatok hullámaikat egyre újabb hullámok lökik el előlem. Nem tudok parancsolni nekik, nem tudom összeszedni magam, nem tudok érelyes lenni, és rájuk kiáltani, hogy álljanak meg végre!... Nem tudok, mert itt nem lehet kiáltani. Itt csak sóhajtani lehet, s arra gondolni, hogy itt élt és itt feküdt a ravatalon... Kittenberger Kálmán.

Mert az ő szobájában, az ő asztalán nézem a papír sivár síkságát és tűnődöm, melyik a legrégebb emlék, ami hozzá fűz, melyik az első gondolat, amely maradandóan leszállna végre fészket rakni erre az üres sivatagra.

Kinézek hát az ablakon tanácstalanul: de csak egy körtefa virágzik az ablak előtt.

Nézem a hajlongó virágos ágat, hogy mit integet tulajdonképpen, hiszen nincs is szél, és ekkor emlékeim ködös zűrzavarában egyszerre megtalálom a fonalat...

Virág és tavasz.

Régi tavasz, vérszagú, szomorú tavasz:

1917.

*

Háború volt akkor. A katonavonatok jajgatva hujjogtak az éjszakába, és valakinek a mankója kopogott az utcán, mint a száműzött lelkiismeret.

Egy öreg barátommal laktam akkor együtt, aki már befejezte a háborút. Rokkantként került hozzánk, inkább vendégnek, mint lakónak, aztán barátunk lett, végül családtag – amíg élt.

Azon a nevezetes estén szemrehányóan nézett rám (mint mindig, ha elmaradtam), és látszólag nem figyelt érdekes előadásom-

ra, amely kétségtelenül a májussal és egy Sári nevű hajadonnal volt kapcsolatos.

– Ide sem figyelsz? – mérgelődtem.

– Nem! – mondta, és újra olvasmánya fölé hajolt, jelezve, hogy kihallgatásom véget ért, és szívügyeim – esetleg – csak később jöhetnek szóba.

– Mit olvasol? – kérdeztem gúnyosan. – Ki az a boldog halandó, aki le tudja kötni nehézkes érdeklődésed?

– Kittenberger!

– Kicsoda?

– Kittenberger Kálmán. És most hagyj békén!

Tettem-vettem a szobában, és nem zavartam olvasásában, mert barátom ilyenkor nem volt türelmes ember. Idegeit a harctéren hagyta, és helyettük két géppuskagolyót hozott haza a mellében, egyiket túlságosan közel a szívéhez...

Egy kivágott újságcikk fölé hajolt, amiről ma sem tudom, hogy jutott hozzá, és arra sem emlékszem, hogy nem Bársony István vagy másvalaki írta-e Kittenbergerről, vagy a szerző eredeti írása volt, hiszen ő ebben az időben hadifogoly volt Indiában.

Mindenesetre megkérdeztem:

– Kicsoda tulajdonképpen ez a furcsa nevű ember?

Barátom sajnálkozva nézett rám:

– És te vadász vagy... magyar vadász?...

– Eddig azt hittem...

– Hiba volt! Hát ide hallgass!... – És hajnalodott már, amikor eszembe jutott, hogy illene lefeküdni. De azóta, 1917 óta tudom, hogy kicsoda Kittenberger Kálmán.

*

Elalvás előtt még megkérdeztem beteg barátomat, hogy szeretne-e oroszlánra vadászni?

– Persze – mondta –, de szalonkára még jobban...

– Mire?

– Szalonkára...

Ránéztem. Szürke szemében szomorú lemondás volt, mint aki

tudja, hogy az a két golyó örökre kiverte kezéből a fegyvert, és más vadászat nincs már számára, csak az emlékekben való böngészés.

Vadászni nem ő tanította meg, de vadásznak lenni – igen!

Ha olyan hírt olvastunk valahol, hogy valami „szerencsés vadász” kócsagot lőtt, rétisast, hattyút vagy ölyvet... nekiültünk, leveleket írtunk újságoknak és hatóságoknak; szép és megható leveleket, hivatkozva törvényre, tudományra, emberségre, a pusztuló fajokra... de ezekre a levelekre soha választ nem kaptunk.

Egyszer aztán este lett. Az erdőben újra tavasz volt, de a szobában reménytelen szomorúság hamva szitált, és szívünkre ráhullott a dér.

Aztán ráborult barátomra a nagy éjszaka...

Hagyatékában hiába kerestem a Kittenberger-cikket, de annak az éjszakának múlhatatlanságában mellém állt egyszerre az Afrika-járó magyar, aki olyan kedves volt holt barátomnak.

Mellém állt, és mellettem is maradt, pedig nem is ismertem.

De hát hogyan és kitől ismerhettem volna? Az újságok nem írtak róla, a tudományos folyóiratokban nem talákoztam nevével, s az a pár ember, aki ismerte, nem került közelembe. Még a vadászújságokban is csak egyszer olvastam, hogy hadifogságba került, azonban elhallgatott az is, hiszen sem cím, sem rang, sem vagyon nem tette indokolttá, hogy bővebben foglalkozzanak vele. Lehetséges, hogy a hírek között talán adtak pár sort az újságok is a kalandos afrikainak, de én hosszú ideig nem láttam nevét nyomtatásban.

Egyszer aztán mégis kiderült, hogy nem nyelte el a tenger, és nem ették meg a krokodilok, csak az angolok vitték el Indiába vendégségbe – igaz –, szögesdrótok mögé.

Abban az időben nem volt még rádió, s a szegény magyar kutató vadász hogy is tudhatta volna, hogy a világ összedűlni készül. 1914-ben nagyon jó elefántos helyre került Ugandában. Júliusban újra kiváltotta vadászjegyét két elefántbikára is, mert emberei két óriást jelentettek, melyeknek lábnyomai abnormális nagyságúak voltak, jelezve az agyarok nagyságát is. Karavánját előreküldte ahhoz a banánültetvényhez, ahol ezek az óriások garázdálkodtak, s maga is indulóban volt már, amikor az angol „District Commissioner”

(gyarmati hatóság) sürgősen Hoimába hívatta. Ott aztán beborult az ég, és nem is derült ki 1919-ig.

A D. C. sokra becsülte a „gentleman” magyart – ami az angol nyelvben elsősorban feddhetetlen, becsületes embert jelent, tekintet nélkül származására, foglalkozására vagy vagyonára. „Mister Kitty” vadászatait már régen nem kellett ellenőrizni, amit pedig az angolok saját honfitársaiknál sem mulasztottak el, s a tilosba tévedt kalandort akkor is kiebrudalták a kolóniából, ha az történetesen angol volt, elkobozva egyúttal összes tróféáit is.

– I am sorry, Mister Kitty – mondta a D. C. –, ellenségek vagyunk! Őfelsége kormánya hadat üzent az önök királyának, és ön ettől a perctől kezdve – hadifogoly. Fegyverei és minden ingósága átvételéről már intézkedtünk...

A csapás nagy volt, és most már aligha tudjuk meg, hogy a hadifogoly miket kívánt őfelsége kormányának... Jó egészséget aligha.

Aztán jött India, Ahmednagar, drótkerítés, és az elefántpuska helyett csúzli, amit a hozzá nem értők gumipuskának neveznek.

És öt esztendő, öt hosszú esztendő!...

Amikor a hadifoglyokat hazaszállító hajó Ádenhez közeledett, és a Vörös-tenger izzó levegőjében megjelentek az afrikai partok, bizony összeszorult a szíve, és arra gondolt, hogy milyen csodás gyűjteményt hagyott a fekete földrészen, és hogy odahaza gyász és tél van.

1919. szilvesztereste érkezett Budapestre abban a trópusi ruhában, amit az angolok adtak a hadifoglyoknak. Minden vagyona egy kis bugyor volt, és nem volt hely, ahova fejét lehajthatta volna. Az otthon már régen szétesett, szülei nem éltek, testvérei, rokonai vidéken, barátai – már aki megmaradt – szétszóródtak, s egy koldus-sá vált ország savanyú váróteremszagában elhagyottabbnak érezte magát, mint a Ruvána sztyeppen, amikor egyedül maradt, és hónapokig nem látott embert.

Kittenberger ekkor harmincnyolc éves volt, és olyan ember, aki nem adta fel soha a harcot senkivel és semmivel szemben. Pihent egy kicsit, s aztán inkább a hideget választotta, mint a váróterem füstös emberszagát. Mert hideg tél volt akkor, de az utasok elhasz-

nált verejtékpárájával vegyes, kihűlt füstszagot nem állta, mert nem dohányzott. Elindult tehát valahová, ahol meleg van, és emberek vannak és nyomok, amelyek a múlt behavazott csapájára vezetnek. Ez a hely pedig csakis a kávéház lehetett, s a nyomravezetők a pincérek, akik a jó vadőr szemével és gondosságával tartották számon mindenkoron a vendéget, akiről mindent tudtak.

Persze a pincérek is változtak, hiszen ők is leadták a vérvámot a „haza oltárán”, amiről később kiderült, hogy csak a nagyhatalmi politika, az imperialista vágy, a felszított nacionalizmus és a gyűlölet játéka volt.

De azért akadtak még utolsó mohikánok, göthös, lúdtalpú öreg pincérek, akik mindenkit ismertek a széles Budapesten, s akik minden másra „alkalmatlanok” voltak, csak erre a nehéz foglalkozásra nem.

– Kittenberger úr!... Hát él még?

– Nem nagyon, Lajos. Mi van a többiekkel?

És ekkor kiderült, hogy ez elesett, az nyomorék lett, amaz eltűnt, de – hopp! – Tőry urat láttam tegnap...

Az Emke-kávéház pedig egy család lett abban a pillanatban, amely a régi szeretettel fogadta be csavargó gyermekét.

– Megjött az „Afrikai” ötévi hadifogság után... – s ez elég volt. Hosszas tanakodás után valaki kisütötte, hogy látta Tőry Viktort, Kitty régi barátját.

– Ő meg az olaszoknál nyaralt... – mondta a hírhozó –, a Piavénál esett fogságba.

Tőry Viktor mint tudományos kutató, a Madarász–Adamofszky-expedícióban vett részt Dél-Amerikában 1910–11-ben, amikor Kitty a Kilimandzsáró alatt „bogarászott” elefántokra és bivalyokra is; egyébként jó barátok voltak, 1912-ben Kittenberger nagy élőállatszállítmánnyal érkezett Budapestre, a megnyitandó új állatkert számára, de egyúttal pihenni is, mert az utóbbi afrikai évek „kissé megviselték”. Ezt mondta akkor Tőrynek, majd így folytatta: „...szeretnék hosszabb pihenőt tartani idehaza, de van odalent egy kis farmom befogott élő állatokból. Kb. háromszáz darab vegyes vad. Ezeket nem bízhatom teljesen embereimre; nem lenne-e kedved egy-két évet Kö-

zép-Afrikában tölteni? Lejönnél most velem, és átvinnéd az állatok gondozását, én pedig hazajöhetnék pihenni. A költségeidet viselem.”

Tőry persze kapva kapott az ajánlaton, azonban – sajnos – az együtt utazásból nem lett semmi. Kitty ugyanis nemcsak a vadállatokat szerette, hanem a szelídeket is, nevezetesen a lovakat... főleg azokat a nemes paripákat, amelyek a lóversenytéren vetélkednek. A jeles oroszánvadász – úgy látszik – jobban értett az afrikai vadállatokhoz, mint az európai szelídekhez, mert lova – nagyobb öszszeggel megrakva – lemaradt, s így lemaradt az elszontyolodott jó barát is, aki azonban nem vette tragikusan a dolgot, és jó barátok maradtak továbbra is.

Ennek a jó barátnak a nyomait kellett most felkutatni, ami már gyerekjáték volt, hiszen ezek a nyomok nem vezethettek máshova, mint a Nemzeti Múzeumba.

Közben azonban Tőry is meghallotta, hogy Kitty előkerült a nagy zűrzavarból, s az ő útja is csak a múzeumba vezethetett.

„Meg is találtam – írja Tőry – az öreg Bárányosnál, a laboratórium-ban. Elnyűtt katonaruha volt rajta, és ócska angol katonaköpeny. Sirlalmasan nézett ki, csak a szeme volt töretlen, és szűkszavú volt, mint mindig.

Megkérdeztem, van-e lakása, mire azt mondta, hogy van hát. Az Emkében, amíg ki nem söpörnek... Tekintve, hogy nekem volt már lakásom, felajánlottam, hogy – amíg jobbat nem talál – ossza meg velem. Mivel semmi csomagja nem volt, mindjárt el is jött velem. Thomeszék – lakásadóim – szeretettel fogadták, így majdnem egy évig együtt tanyáztunk.”

Egy napon aztán, amikor már nagyjából összekötözték a régi szálakat, Kittenberger levelet kapott Kovács Líviától Nagymarosról, hogy nem tud-e valamit bátyja halálának körülményeiről, hiszen ő is Afrikában volt. Kovács Ödön – Kittenberger barátja – híres entomológus, ornitológus kutatóról akkor még csak annyi hír érkezett, hogy meghalt, és valahol a Nílus forrásvidékén van eltemetve. A család nem ismerte Kittenbergert, és talán valami csodát várt,

mert a jó barát húga kérte Kittenbergert, hogy írjon, de még jobb lenne, ha Nagymarosra látogatna ki, amivel megnyugvást is hozna és végleges bizonytságot a gyászba borult családnak.

- El kell menned, Kálmán! – mondta Tőry.
- Majd... kimegyek. Ilyen ruhában nem mehetek.
- Ne bolondozz, senki se kívánja, hogy frakkot húzz...
- Majd kimegyek...

És nem ment. Helyette Tőry Viktor ment ki, aki röstellte a dolgot, és egyúttal különféle kegyes mesékkal mentegette barátját, aki „legközelebb kijön...” Hazaérve azonban keményen nekiment Kittynek, aki nehezen volt megmozdítható, minden ismerkedéstől irtózott, s általában kerülte a nőket.

„Arra semmiképpen nem tudtam rábeszélni, hogy vegye fel az én ruhámat – mondja Tőry –, bár egyforma termetünk volt, de eszembe jutott, hogy van két-három régi ládája a múzeumban, Bárányos raktárában.

- Nincs azokban valami nyári ruhád?

Morgott valamit, előttem ismeretlen nyelven, azzal elment. Nem-sokára egy csomaggal jött vissza, amelyben két keki kabát és két nadrág volt.

- Na – mondtam –, van már ruhád...
- Te kacsafejű – dühöngött –, ezek itt mind trópusi ruhák, a kabátoknak nincs ujjuk...
- Sebaj – mondtam –, az egyik nadrágból csináltatunk kabát-ujjakat...”

(Kittenberger szívesen adott neveket, főleg madárneveket azoknak, akik közel álltak hozzá. Tőry Viktor volt a „Kacsafejű”, a kis termetű Gajdács Mátyás – róla később lesz szó – volt a „Kolibri” és Vállas Lajos, a Franklin Kiadó öreg igazgatója a „Marabu”.)

De ha már a madaraknál tartunk, nem maradhat ki az a jelenet sem, amikor Tőry és Kittenberger egyszer az állatkertben sétáltak, és megláttak egy nagyon öreg marabut a tóparton búslakodni.

- Ez az én öreg marabum – mondta Kitty –, én hoztam Afrikából, a campemben töltött hosszú idő alatt majdnem teljesen megszeli-dült.

És elkezdte kisuáhi nyelven szólógni.

A marabu felfigyelt, nézelődött, majd odasétált Kittyhez, és hagyta kopasz fejét megvakargatni.

De térjünk vissza Kálmán „felruházásához”.

A kedves háziasszony a nadrágból ujjakat szabott a kabátra, kivasalta, s ez az „átültetés” meglepően jól sikerült. Természetesen nem volt „Váci utcai darab”, de ők a József körút 62. alatt laktak, és nem voltak Váci utcai igényeik.

Igen ám! De a cipő...

Kálmánnak volt ugyan egy pár kiszolgált vadászbakancsa, de ez valóban használhatatlannak látszott már, tehát újra bele kellett kotorni az öreg ládába, ahonnet azonban csak egy pár szmokinghoz való topánka került elő. „Kissé” kivágott volt ugyan, de amikor a masnikat leszedték róla, úgy vélték, hogy esetleg használható...

De még mindig nem indultak Kovácsékhoz Nagymarosra, és nagyon kevésen múlt, hogy Kittenberger egyáltalán kikerkezett oda.

Egyik délután, amikor hazaérkezett, egy önműködő Steyr-pisztolyt dobott az asztalra, és mellé egy üveg szilvóriumot állított. Ezután levetette dr. Schmidttől, a múzeum rovtartani osztályvezetőjétől kapott felöltőjét, s a karján levő két lyukra mutatva azt mondta:

– Be tudnád stoppolni, Kacsafejű?...

– Miféle lyukak ezek? – gyanakodott Tőry.

– Egy katonaruhás majom belém kötött a nyilvános vécén, s mikor pofont ígértem neki, rám lőtt ezzel a nyavalyás pisztollyal. Kissé felvilágosítottam az ilyen lövöldözés káros következményeiről, elvettem tőle a pisztolyt meg a szilvóriumot, mert már elég részeg volt.

„A golyó csak súrolta Kitty karját – mondja Tőry –, és nem is beszélt róla többet. A kabátot bestoppoltam, a szilvóriumot megittuk, a pisztolyt meg eltettük emlékebe.”

Végül aztán mégiscsak elindultak Nagymarosra.

– Teljesen felesleges ez az utazás – dörögött Kittenberger –, mit tudhatok én szegény Ödönről, hiszen én Indiában voltam. Nekem is csak egy levélnek a fele van meg, amit 1913-ban írt Nagymarosról Ugandába. Itt a levél, olvasd el!

Kovács Ödönnek ez a levele (és még pár levele) megvan, és itt

fekszik előttem. Régi, kockás, elsárgult levélpapírok, de a betűk úgy élnek, mintha tegnap íródtak volna, s mögöttük felállnak idők és elmúlt emberek. Ez a levél innét, ebből a szobából indult el negyvenhat éve, annak, aki majd negyvennégy év múlva ebben a szobában fekszik ravatalon. Elment a levél Ugandába, onnét Kittyvel Ahmednagarba, Indiába, s onnét visszajött újra Nagymarosra ebbe a szobába, és él, s én szinte megbűvölve nézem, s kezem – ahogy forgatom – megmelegedik tőle.

„Nagymaros, 1913. nov. 16.

Kedves Kitt!

Leveleid mind megkaptam, és vételök óta folyvást készültem is rájuk válaszolni, de mindig az tartott vissza, hogy levélbeli megbízásaid máig is csak részben tudtam elintézni.

Balogh fényképészt legalább 25-ször kerestem telefonon, személyesen, mások által, reggel és délben, de sohasem lehetett otthon találni. Elutazásod után beszéltem vele, akkor meg is ígérte, hogy mindent elintézik mielőbb. Ha még mostanáig sem intézte el dolgaid, úgy legjobb volna, ha egy dörgedelmes levelet menesztenél hozzá.”

(Ez a Balogh fényképész valószínűleg a világszerte ismert Balogh Rudi – most már – bácsi, a legjobb európai fényképészek egyike, aki téma után járván, bizony keveset lehetett otthon.)

„A budapesti belga konzulátuson voltam, de ott a kongói viszonyokról nem tudtak felvilágosítást adni; azt ajánlották, hogy forduljak Brüsszelben a Ministère des Colonies-hez, hová írtam is, múzeumi levélpapíron, és válaszukat a mai napig is várom.

Kongóba bizony szívesen mennék, nem is kéne, hogy csalogass, de mivel menjek? Azzal az 5 vagy 7 ezer koronával? Így mégiscsak Abesszíniába veszem utam, ott már olcsóbban jövök ki. Meg aztán ott már hitelem is van, ami – tudod – mily hasznos dolog.

A Múzeumban türelmetlenül várják nagy küldeményed. Dr. Madarász beteg: májbaja van, és karlsbadi kúrát használ. Dr. Horváth igazgató visszértágulásban szenved, engem meg félig kirúgtak a múzeumból, ti. hallani sem akartak arról, hogy most kifizessék az abesszíniai anyag árát; a napokban ugyan Csíki úr átvette az ügyet,

és reménnyel biztat, hogy talán valamit majdcsak kapok, de ezzel az összeggel bajos a fölszerelést meg az utazást is fedezni.

Abesszíniából is rossz hírek érkeztek. A két ott lakó magyar közül az egyik meghalt gutaütés következtében, ami elég bosszantó halál lehet egy 10 vagy 12 éves afrikanderre nézve. A másik székelymagyar küldötte gyászjelentés különben szóról szóra így szólt egy levelezőlapra írva:

»Kedves Kovács úr! Itt minden úgy van, mint ahogy vót, csak a Jani szept. 30-án meghótt. Üdvözlettel S. A. B.« Elég rövid és tartalomdús levél vala! Elpusztult egyetlen öszvérem is Abesszíniában. Ez is váratlanul, betegség nélkül ment a halálba.

Bárányos az elefánt- és rinólabakat meg az ébenfa elefántot még nem tudta eladni. Az érdeklődők igen drágállják. Hogy cikkeidet bátyád kiadta volna, nem tudom, nem hallottam róla semmit.

Azokra a lepkékre vonatkozólag annyit írhatok, hogy ha egy fajból 5–10 darabnál többet gyűjtöttél, hát ne igen remélj 1 Márkákát, mert az öreg Mocsári, azt hiszem, ha látja azt, hogy van belőle elég, hát megmarad a régi jó »hatos« mellett, ami semmiképpen nem több 20 fillérnél. Szóval: hálátlan banda!

Reichenov pótkötete még nem jelent meg, és nem is hírlík semmi olyas, hogy egyhamar megjelenne. De nincs is rá oly nagy szükség, mert jól ismered már Kelet- és Közép-Afrika faunáját és a mi múzeumi gyűjteményünk anyagát is.

A múzeumőr D.-nek átadtam a madárbőrárjegyzékekre vonatkozó megbízásodat, de azt hiszem, eredmény nélkül, mert ő »hihetetlenül el van foglalva«. (Főképp foxiügyekkel...)

Tegnapelőtt hallottam Vajdánál, hogy a leopárdbőr szerencsésen a hazába érkezett. Sajnálom, hogy nem láthattam a bőrt. Melyik volt? Az első, vagy a majdnem 3 méteres!?

Bár már ihatnék én is pombét, mert itt már nagyon nyavalyás, nedves idők járnak. Különben már készülődöm az úthoz; öszvér-ládáim már készen vannak (épp ma pingáltam rájuk a betűket), most már csak a pénzt várom. Ha megkapom, bepakolok, s december közepén már én is fizethetek egy áldomást a trieszti főhadnagy-nak.”

A levél eddig tart – sajnos –, mert a többi része elveszett. Talán Afrikában, talán Indiában, talán itthon. De ez a levéltöredék is sokat mond, ha kicsit eltűnődik fölötte az ember.

Elsősorban azt, hogy Kitty Belga Kongóba készült – ez volt minden vágya –, s oda csalogatta Kovács Ödön barátját is. A majdnem Európa-nagyságú őserdők titokzatossága vonzotta, mert tudta, hogy ezek akkor is (és még ma is) sok zoológiai és néprajzi titkot rejtegetnek.

– Engem vonzott ez a titokzatos világ, az óriás erdők örök homálya – mondta egyszer –, és nem féltem sem a kedélyre nehezedő, mindig párás, fullasztó rothadásszagtól, sem a „Kunguru”-tól (malária), mert ezen már túl voltam. Csodás gyűjteményt lehetett volna összeszedni, olyant, amilyen nincs több a világon...

És itt álljunk meg egy pillanatra, mert ez az egyetlen eset, amikor Kittenberger azt mondta és írta is, hogy „nem féltem”. És ha ezt mondta, bizonyára így is volt, mert egyéniségéhez úgy hozzátartozott a feltétlen és nyers igazmondás, mint a napfényhez a világosság. Az őserdők sötét titokzatosságától tehát nem félt – erre mérget vehetünk –, de egyszer sem mondta, hogy *soha* nem félt. Sőt!

– Én bizony nem tartozom azok közé a boldog halandók közé, akik a „félelmet nem ismerik” – mondta –, és nem is hiszek ebben, ha csak az illetőnek nincs valami agydefektusa. Az ilyen ember pedig Afrikában nem sokáig él. Szeretném én azt a halandót látni, akinek nem szorul össze a szíve egy támadó elefántbikától, és nem feszülnek meg idegei szinte a szakadásig. Hiszen helytáll az ember – mert nem tehet mást, és azért ment oda –, de ha a támadó óriást – aminél félelmetesebb látvány aligha van – feldöntötte az elefántpuska, bizony – néha – leül a vadász a biztonság és elmúlt feszültség langyos fürdőjébe, esetleg azért is, hogy a négerek ne lássák térdei citerázását.

De azt is mondta sokszor, hogy ébrenlétben soha nem félt úgy, mint álmában. Ennek oka azonban a malária ellen szedett sok kinin, vagy maga a maláriás láz lehetett.

A kongói őserdőktől azonban nem félt, holott jól tudta, hogy ott ezer ismeretlen veszély leselkedhetik rá az ismeretlen növények,

állatok és emberek képében. Bizonyára tudta, hogy lehetnek egyes növények, gombák, amelyeknek érintése soha nem gyógyuló kiütéseket, fekélyeket okoz, és lehetnek egyes állatok – a mikroszkopikus bolhától, férgektől a gerincesekig –, amelyek ellen abban az időben nem volt orvosság. És nagyon jól tudta, hogy a pigmeusok, maambák, vambutik és a még fehér embert nem látott, néha fán lakó őserdei törpék között emberevők vannak, akik mérgezett nyilaikat félelmetes biztonsággal kezelik, s mérgeiktől eldől a legnagyobb elefántbika is... mégis oda vágott, és ha ő azt mondja, hogy nem félt, akkor ez úgy is van!

Örök kár, hogy ez a vágya nem teljesedhetett, mert nem volt pénze, mert az illetékesek foxijaikkal voltak „hihetetlenül elfoglalva”. Kittenberger tehát áttörhette az elefántfüvet, a bambuszdzsungelt, a Kilimandzsáró hóhatárát s a fekete földrész fehér foltjait, ahol előtte még nem járt fehér ember, a bürokrácia iszapfalát azonban sem ő, sem jóakarói nem tudták áttörni. Így azután eladta trófeáit, a papírkosárnak és likőrkészletnek kidolgozott elefánt- és rinocéroszlábákat, legszebb oroszlán- és leopárdbőreit, eladott mindent, és talán mégis bejutott volna Kongóba, ha nem jön az emberiség örök átka – a háború.

Fizetni tehát nemigen fizetett a múzeum. Legyünk azonban igazságosak: merev és szegényes keretei nem is nagyon engedték ezt meg – de azért a „nagy küldeményt türelmetlenül várták”; mert sok volt ott a lelkes ember is, akik azonban a költségvetésbe nem szólhattak bele.

Kovács Ödön valószínűleg elkeseredésében írhatta, hogy „hálátlan banda”, s ez inkább az ő viszonyaira vonatkozhatott, mert ő akkor már feláldozta örökségét a tudomány és a múzeum érdekében, s most még a valóságban átadott és bármely országban sokkal többre értékelt gyűjteményét is csak „részletekben” akarták kifizetni.

Kittenberger jó barátja és sorstársa volt Kovácsnak, és nemcsak azért kell vele foglalkoznunk, mert a levelei megmaradtak, és Afrika tudományos felkutatásáért áldozta életét, de azért is, mert Kittenberger életrajza hiányos lenne, ha összefonódott áldozatos életükről nem együtt emlékeznénk meg.

Kittenberger azelőtt sem ismerte Kovács Nagymaroson lakó családját, és – hadifogságból hazaérkezve, nem tudván barátjáról semmit – nem is tartotta sürgősnek ismerni. Amíg tehát Tőry Viktor kinkeservesen kierőszakolja Kálmán barátjától a kimenetelt Nagymarosra, bőségesen van időnk elmondani, hogy ki volt ez a Kovács Ödön, akinek nevét egy-két tudós madarászon és bogarászon kívül Magyarországon ma sem ismeri jóformán senki.

Erdélyi ember volt, mint Körösi Csoma Sándor és Teleki Sámuel, de ő nem az őshazát kereste, mint a halhatatlan Csoma, és nem akart felfedezni sem hegyeket, sem tavakat, mint Teleki. Entomológus volt, azaz bogarász, főleg lepkész, de egyúttal vadász is, aki később a madárvilágot kezdte tanulmányozni, s ez is lett végleges és igazi szerelme.

Apja már nem élt, és anyja nem akadályozta meg fia tudományos „szórakozását”, pedig Magyarországon abban az időben nagyon kevés ember volt, aki a tudományos rovar- és lepkegyűjtést ne tartotta volna gyermekded játéknak, enyhén szólva bolondériának; a madárgyűjtést pedig: a vadászat egy haszontalan ágazatának. Egy egész nemzedéknek kellett elmúlni, és a hasznos madarak millióinak elpusztulni, amíg ezek a furcsa és „bogaras” emberek bebizonyították, hogy egy olyan kis országnak is, amilyen mi vagyunk, nem kellene *százmilliókat* költeni növényvédelmi szerekre, ha a madárvédelmi törvényeket a legszigorúbban betartanánk, és főleg hasznos madaraink elszaporítását tűzön-vízen keresztülvinnénk.

Ha pedig valaki ezeket a „*százmilliókat*” a regényes képzelet túlzásának minősítené, kérdezze meg a növényvédelmi kutatóintézetet, és győződjék meg maga ennek a fantasztikus számnak valódiságáról.

Kovács Ödön tudományos és ezzel járó kalandos hajlamait azonban családja nem nézte rossz szemmel, és nem sajnálta az áldozatokat sem. Első útjára 1911-ben ment ki Abesszíniába – erre az útra vitte magával Gajdács Mátyás preparátort, Kittenberger „Kolibri”-jét, és 1912 májusában tért vissza. Útjának eredményességéről a múzeumok évkönyvei tanúskodnak. Abesszínia nagy része abban az időben geológiai, néprajzi és földrajzi szempontból is jórészt is-

meretlen terület volt, amely azonban minden sanyarúsága ellenére is vonzotta az alig huszonnégy éves fiatal tudóst. Idegensége, csodálatos faunája, a kutatás és felfedezés láza gyönyörűséggel töltötte el, és rendkívüli nélkülözései inkább szenvedélyes ellenállásra ösztökölték, mint a legcsekélyebb meghátrálásra vagy lemondásra. Általában zárkózott, de megfelelő társaságban kedves, vidám bajtárs volt, rendkívül bátor, és cingár mivolta ellenére – vagy talán éppen azért – rendkívül szívós.

Leveleit is mindvégig valami kemény, kissé kesernyés humor jellemzi, de ezek a levelek sosem akarnak írójukban hőst mutatni, és sosem nagyképűek. Minden sorában éppen úgy ott van a valóságának az a minden kétkedést kizáró hatalmas ereje, amit Kittenberger könyveinek olvasásakor is érez az ember.

Abesszínia ebben az időben a vidékenként másként gyakorolt szokásjog, a főnökök, kiskirályok, miniszterek s végül a császár – Menelik – tetszés szerinti, teljesen önkényesen használt vagy nem használt „törvényeinek” hódolt vagy nem hódolt. Azt is lehet mondani, hogy ököljog uralkodott, amelyben a cselvetés, az ellenfél és a gyengébb legázolása inkább elismerést szerzett, mint megbotránkozást vagy megtorlást.

Egy jól sikerült rablóhadjárat dicsőséget jelentett a rablóknak és „törvényes akasztófát” annak, akit egyébként is kiraboltak, ha – megmaradt.

Ennek az óriási, Magyarországnál tízszer nagyobb területnek akkor nagy része még ismeretlen volt, lakóinak egy része európai embert még nem látott, egyetlen vágyuk a fegyver volt és dicsőségük a gyilkolás. Erre az akkor ismeretlen területre, Dankáli-földre Kovács Ödön már nem jutott el, de Abesszínia „szelídebb” része sem mutatkozott be kegyesen!

„Nagyon rosszul tettem – írja 1911. február 28-án Dire-Dauából –, hogy nem hoztam mindent magammal. (Sátrat stb. stb.) Ez a nyomorúságos Abesszínia Afrika legdrágább helye. Egy kiló rizskása egy frank, egy rozzant háromlábú, használt, összehajtható szék (ami testvérek között sem ér többet 50 fillérenél) itt 6 frank. És így

tovább. Már egész zsák Mária Terézia-tallér (kb. 5 korona) elfogyott. Február 18-án érkeztünk ide, azóta mindennap mászkálunk sátor, öszvér meg egyéb szükséges holmik után. Mint az ószeresek házaljuk végig a »várost«, mindenütt kérdezősködve, hogy mi van eladó? Bolt itt bizony nincs semmiféle, s úgy segít magán az ember, ahogy tud. Egy öszvér 35–60 tallér között van. Vettem már nyolcat, és még hatra van szükségem. Az itteni »kormányzó«-tól is vettem egy fehér háts öszvért, ami 72 talléromba került, és – mivel ez volt a legdrágább – még az éjjel megszökött vagy megszöktette Atonagatto, a »kormányzó«, aki itt olyan kiskirályféle. Eddig kb. másfél hétig, naponta jártam hozzá, néha kétszer is, hogy beljebb mehessünk Abesszíniába, meg hogy a puskáimat kiadja, mert az volt az első dolga, hogy fegyvereimet elszedte. Mindennap azzal állt elő, hogy »holnapra« várja a választ Addisz-Abeaból. Végül aztán kiegyeztünk tizenkét üveg pezsgóban és öt tallérban, s lám, egyszerre »megérkezett« a válasz Addisz-Abeaból! Rendben lett minden, hanem a fehér öszvér csak nem került elő! Másnap ebben az ügyben meglátogatott Atonagatto, teljes kormányzói díszben, ötven naplopó fényes kíséretében. Nagyon restellte, hogy éppen az ő öszvérenek »kellett« megszöknie, de alighanem hazaszaladt, háromnapos járóföldre. De sebj! ő hajlandó három katonát utánaküldeni, ha – fizetem őket. Megmondtam neki, hogy fizeti a nyavalya! Végül mégis megegyeztünk, hogy katonái kapnak 3 tallér baksist, ha utánam hozzák a tékozló öszvért Addisz-Abeába. Az ide tizenöt napi út, hát majd bolondok lesznek 3 tallérért oda-vissza harminc napot talpalni. A 72 tallérnak tehát vége...”

Következő levelében azt írja, hogy

„...és ha így tart sokáig, nemsokára kénytelenek leszünk visszafordulni, mert a »köznyomor« már meglehetősen nagy. Társamnak nincsen sem inge, sem lábbelije. Egy vékony öltöny egész ruhatára, de azon is éppen 17 folt van, és ráadásul mindennap szakad rajta valami. Parafa sisakját is madzaggal kellene már összekötözni.

Magam valamivel módosabb állapotban vagyok, de általában

mindenünk elnyűtt és rozoga. Sörétes puskám agya is jó ideje szindetikonnal van megragasztva. Az egyik Mauser-karabélyunk bőrburkolatát lerágta az éjszaka egy éhes sakál, s ugyancsak egy vakmerő sakál ellopta egyetlen jó talpú cipőmet, amelyet éjszakára kint felejtettem a sátor előtt. Ezek a ragadozók hihetetlenül vakmerőek. Ha az őr nem elég éber, odasompolyognak alvóhelyünkhöz, megrágják a sátorlapot, ha pedig künn találnak valamit – elhurcolják. Itt a pusztaságban pedig – hiába van pénzünk, akár ezreseink is – nem tudunk a hiányokon segíteni.

Különösen nyerges állatainkat kell féltve őriznünk. Tíz darab öszvérünk van még, egyik rosszabb gebe már, mint a másik, s napról napra várjuk elpusztulásukat. Ezekben a várakozásokban kimagasló öröm, ha postánkat megkapjuk. Ilyenkor – ideig-óráig – európai kedvünkben vagyunk, s még az avas vaj borzasztó szagát sem érezzük, amivel embereink magukat hetenként kifényesítik. Ilyenkor bűdös az egész vidék, pedig folyton esik, fúj a szél, és sokszor teljesen ködben vagyunk. Ezért jut idő íráshoz is. Ha nem sátorban lagnék, és nem kellene a tintát felkutatni valamelyik láda fenekéről, többször írnék. Hogy lőttem-e marabut? Nemcsak, hogy nem lőttem, de színét sem láttam. Hanem láttam egy cövekhez láncolt oroszánt (süldő korában fogták), s ez is valami, ha már az ember hat hónap óta Afrikában van. Eddig két öszvérem pusztult el. Az egyik Hamarajában törte ki a lábát, a másikat meg Harar előtt vitte el az ördög. A harmadik öszvérem most döglődik Hararban, Gábor generálisnál (Fitaurari), a hadügyminiszternél letétben. Valami lator amhara azt állítja róla, hogy az övé... A nagy por már egy hónapja tart, s most hallom, hogy az öszvér nem győzte kivárni a döntést, és megtért őseihez. Különben már rég megfizettem volna még egyszer az árát, hogy mehessek innét tovább, de nem tehetem, mert akkor valamennyi öszvérem eladója követné a jó példát, és mulatnának rajtam. Viszont Dire-Dauába, ahol hivatalosan is be van jelentve a vásár, csak nem mehetek vissza egy öszvért perelni. Máskülönben nem panaszkodom, csak a láz jön meg pontosan minden második napon. Az én házi hadseregem parancsnoka, Zallaha azt mondja, hogy itt, 3000 méter magasan azért van lázam, mert

hideg van, Asszóban pedig, mert meleg volt. Van egy fizetéstelen európai szolgám is jelenleg. Egy berlini volt kolbászgyáros. Gyárat jött alapítani Abesszíniába, de útközben meglopták, s most engem szolgál élelmezés (értsd rizs és bab) fejében. Ha bélhez jutunk, köteles kolbászt gyártani. Addisz-Abebáig, ahova talán meg is érkezünk, velünk jön, s mi többé kolbászt nem eszünk.

Mindezekről eltekintve azonban *nekem igen tetszik ez az élet...* és sajnálom, hogy majd el kell hagynunk Abesszíniát. Január hónapban Aruzsiban, a Dembel-tónál voltunk. Holnap indulunk innen az Omo völgyébe, a Margarit-tóhoz, amely tele van krokodilokkal. A Margarit-tótól a Stefánia-tóig már csak 5–6 nap az út. Vízilovat, lóantilopot annyit lőttünk, amennyi tetszett. Én három vízilovat lőttem, pedig nemigen jártam utánuk.

Zsoldosaim (aszkárik) ajánlatára a víziló húsát megízleltük. Sós vízben főzve élvezhető, kissé édeskés. A nyelve azonban nagyszerű, de két napig kell főzni. Azután a jó forró afrikai napon megaszalódik, s így kitűnően konzerválódik is.

Strucc itt nincs, s a síkságon is kevés volt. Mindössze egy fészek-alját találtam, két tojással.

Mikor Mulluban jártunk, éppen véres összeütközés volt az amharák és a szomáliak között. Az ogadeni szomálit ekkor figyeltem meg, hogy milyen kegyetlen tud lenni a vérengzésben.

A bennszülöttek egyéni rablási hajlama nagy, de csoportokban teljesen megbízhatók. Hararban régebben maga az alkirály lopatta el az idegenek öszvéreit, s amikor ezért panaszt tettek Addisz-Abebában, azzal vigasztalták a kárvallottakat, hogy kerüljék el Harar tartományt, akkor nem lesz károsodásuk.

A folyóktól távolabb sokat szenvedtünk a szomjúságtól, és többnyire esővizet ittunk, néha *tallát*, árpasört. Vadszegény vidékeken a kása (köles) és a pörkölt árpa járja. Helyenként kerül csirke is, amelyet egy-két skatulya gyufaért cserélünk.

Általában olcsó az élet, de aztán olyan is... S bizony a hetekig, néha hónapokig tartó viszontagságok megviselik a legerősebb és legszívósabb természetű embert is.”

Ezt a levelet Kovács Ödön első útjáról írta.

Ez az első út azonban örökségének jelentékeny részét felemésztette, s még az anyai szeretet is arra kényszerült, hogy a családi kasszát bizonyos óvatossággal bocsássa fia rendelkezésére. Ha Kovács Ödönre, anyagi lehetőségeire gondolunk, akkor tudjuk csak igazán méltányolni Kittenberger vállalkozásának nagyságát, aszkétai önfeláldozását, és hallgatag, konok bátorságát, ami több mint a vesztélyben fellángoló pillanatnyi hősiesség.

Kittenberger mögött nem állt családi kassza, és önmagán kívül – ideszámítva egypár ember jóindulatú, inkább erkölcsi támogatását – nem számíthatott senkire, míg barátja már első útjára hatalmas karavánnal indult, sőt hazai preparátort is vitt magával, Gajdács Mátyást.

Ez az összehasonlítás természetesen nem von le semmit Kovács Ödön érdemeiből, mert később a Kittenbergeréhez hasonló csodálatos bátorsággal és elhagyatottságban szolgálta a tudomány érdekeit, és végül ezért adta oda – a legtöbbet, amit ember adhat – fiatal életét is.

Kovács Ödön első útja közel 50 000 koronába került – ami akkor valóságos vagyonnak számított –, s amit most második útjára a családtól kaphatott volna (alighanem az az 5–7000 korona, amit Kittenbergernek írt levelében említ), az csak kis hányada lehetett egy komoly abesszíniai gyűjtőút kiadásainak.

Kénytelen volt tehát gyűjteményét a Nemzeti Múzeumnak *eladni*, holott elhatározott szándéka volt, hogyha második útjáról visszatér, az egész nagy gyűjteményt a múzeumnak *ajándékozza*.

Hogy a Nemzeti Múzeumtól mennyi pénzt kapott gyűjteményéért, ezt nem tudjuk, lényeges azonban, hogy a családi kasszából kikapott összeggel együtt sem volt elég a második expedíció felszerelésére és kiadásaira.

Ki kellett tehát valamit agyalni, hogy az expedíció „kifizesse magát”, azaz „üzleti alapra” kellett helyezkedni. Mondanom sem kell, hogy a jól szervezett üzleti vállalkozásokat nem tudós bogarászok vezetik... bár az elgondolás olyan kitűnő volt, hogy a csoda megtörténhetett volna, ha 1914-ben ki nem tör az első világháború.

Kovács Ödön felfogadott két szakembert, újra Gajdács Mátyást, a preparátort és egy fényképészt, Dörflinger Sándort, aki filmezni is tudott. A családi kassza erre a szép tervre ismét megnyílt, hiszen kétségtelen volt, hogy az európai múzeumok szívesen megveszik a Nemzeti Múzeumnak már felesleges, ritka preparátumokat, és a mozik boldogan megfizetik az egzotikus, soha nem látott filmeket. A pénz tehát dőlni fog.

Erről az útról azonban már csak Gajdács és Dörflinger jött vissza, az első világháború után, míg Kovács Ödön ottmaradt valahol a Kék-Nílus forrásvidékén, ahova – teljesen ismeretlen területre – utolsó expedícióját vezette. Az expedíció természetesen szétugrott a felelősségre vonás elől, s a svéd és angol puhatolódzások is csak annyit eredményeztek, hogy „...elhalálózása körülményei ismeretlenek. Minden poggyászát, naplóját, amelyeket a bennszülöttek számára titokzatos holmiként jelentettek – ősi szokás szerint áldozva az elhunyt szellemének –, elégették”.

Gajdács Mátyás ma is ott él Addisz-Abeában, s ott élt Dörflinger Sándor is haláláig, bár többször hazalátogattak, és Gajdács mindvégig baráti levelezésben volt Kittenberger Kálmánnal is.

Az expedíció 1914 januárjában indult el, tele reménnyel és bizakodással, hogy nemcsak csodálatos gyűjteménnyel, de gazdagon is térjenek vissza. Kovács Ödön közben Berlinben járt fegyverekért, sátrakért és egyéb trópusi felszerelésekért, és ott szerezte be azokat a szükséges fotókellékeket, amelyeket Budapesten nem lehetett megkapni.

A hajó Dzsibutiban kötött ki, és a kétnapos, eleinte emésztően forró, majd a pálya emelkedésével egyre kellemesebb klímájú utazás után az eukaliptuszerdők karéjában feltűnt Etiópia fővárosa: Addisz-Abeba.

Erről a második útról megmaradt levelei egy darabig beszámolnak az útról, de 1914 vége felé megritkulnak, s 1915-ben már csak kerülő úton írhat családjának, hiszen körös-körül ellenséges gyarmatok vannak, és megszakad levelezése Kittenbergerrel is, akiről gondolhatja, hogy hadifogoly lett. Utolsó, valóban legutolsó levelét 1914. december 24-én írta.

A hajóútról 1914. január 24-én, majd február 6-án Port-Szudánból levelet ír, amelyben nagyon elégedett Gajdáccsal és Dörflingerrel is, mert már az úton kialakul közöttük az ilyen úthoz szükséges összhang és jó viszony.

„Úgy látszik – írja haza –, jól válogattam össze ezt a kettőt. A fotográfus (amikor nem eszik) olyanokat mond, hogy majd a tengerbe dőlünk a nevetéstől, hogy ezek a nagyképű angolok nem tudják mire vélni derültségünket. Szerencsére a fotográfus többnyire eszik, az egész étlapot végigeszti... ami szinte lehetetlenség, s ilyenkor alig várjuk, hogy mondjon valamit, újra megbotránkoztatva ezeket a bádog mistereket és söprűnyél misseket. Kittynek is írtam Ugandába, végleg lemondva Kongót, azaz nem egészen végleg, mert itt semmit sem tudhat végleg az ember.”

Dzsibutiban szállnak partra, Francia Szomáliában, s ennek Gajdác örül a legjobban, mert később a tenger kissé „mozgalmas” volt, s ezt nem bírta.

1914. április 2-án ír újra Kovács Dire-Dauából.

„Megváltozott itt két év alatt sok minden. 231 km-en kiépült a vasút, és kinézhattünk a vonat ablakán a hosszú Aszabot útra, ahol két éve tönkrement a karavánunk. Különös érzés volt visszaemlékezni erre a szomjhalállal küszködő útra, amelyet akkor egy hónap, most pedig *tíz óra* alatt tettünk meg. Hararba érve ott találtuk Senigoff régi barátunkat, aki csupán barátságból elkísér bennünket. »Fizetése« a koszt (ha lesz) és egy nyerges öszvér (ha nem döglik ki alóla). Senigoffnak nagy hasznát látom majd Godjamban és Gondarban, mert az ottani törzsfőnökökkel jó barátságban van. Neki ajándékoztam a panamakalapom, mert az övét mindennek lehetett nézni, csak kalapnak nem. Amikor azonban Addisz-Abebába értünk és Fitaurari Siffarii főnöknél látogatást tettünk, a kalap úgy megtetszett neki, hogy Senigoff kénytelen volt odaadni. De előbb vettünk rá egy széles, piros szalagot. Ez a szerencsétlen Siffari másnap »udvari« ebédre ment, fején a kalappal, s egy »vérbeli« herceg azonnal elvette tőle. Lehet, hogy holnap a császár, Lidzs Jassu (Jézus fia!)

díszeleg benne, én pedig vehetek két új kalapot. Egyet a főnöknek és egyet Senigoffnak.

Kitty írt Ugandából, hogy menjek, mert rengeteg a madár és a vad, őt már majdnem felöklelte a bivaly, végül is agyonlőtte. Engem biztos felöklelt volna, mert nekem nincsenek kötélidegeim, hát azért menjek Ugandába, hogy felökleljen egy erőszakos marha?

Majd írok neki, hogy hátha mégis elmegyek, mert Lidzs Jassu (Jézus fia) ráült az útlevelemre, s anélkül nem mehetek sehová.

Menelik temetése csöndben ment végbe, mert az elhalt császárt gyászolni itt olyan udvariatlanság az új császárral szemben, aminek végzetes következményei lehetnek.”

Ettől az időtől június 22-ig nincsen levél, sem Kittenbergertől, sem Kovácstól. Az útlevelet azonban a császári engedéllyel együtt valószínűleg megkapták, amiben nem kis része volt a mozifelvevőnek, ami Gajdács leveléből tűnik ki. Kovács elindult az ország belsejébe a fotográfussal, és Gajdácsot visszahagyta Addisz-Abebában a gyűjtött madarak preparálására, és talán meghagyta a preparátornak, hogy édesanyjának számoljon be az eseményekről, amíg ő olyan helyeken jár, ahonnét postát küldeni nem lehet.

Közben ugyanis Lidzs Jassu apját, Ras Michaelt Vallo királyává kiáltotta ki, s a császárnak eszébe jutott, hogy a koronázást filmen kellene megörökíteni.

Erről szól Gajdács levele Nagymarosra.

„Lidzs Jassu kerestette Kovács urat, szerette volna apjának, Ras Michaelnek királlyá koronázását megörökíteni. Adott volna ösvéretet, embereket, élelmet, mindent, de már csak egy hét van a koronázásig, Kovács úr aligha érkezhetik meg Vallóba időre. A fiatal császár, Menelik császár utódja (még ugyan csak trónörökös, de ő lesz a császár) nagyon kedveli a mozit. Múltkor is végignézett egy előadást Terrasnál (ez egy francia szállodás, ahol a szállodában mozi is van), nagy kísérettel. Egy másik alkalommal pedig egyik alkirály ment kíséretével filmet nézni, de jegyet váltani semmiképpen nem akart. Így azután – egy órai várakozás után – miután a vetítést nem kezd-

ték meg – a társaság megsértve távozott. Az alkirály azt mondta: Olyan ember sem látja őt többé a házában, aki nem hitelez neki 20 tallért. (Ennyi lett volna egy egész társaság mozijegye.) Terras nem sírt utánuk...

Szóval ezek a fejedelmek nagy gazemberek. Sánthának (másik magyar, aki Abesszíniában fűrésztelepet épített) is volt egy jó esete Menelikkal, akinek fát, deszkát adott kölcsön, s amikor Sántha követelte a fizetést, azt kérdezte a legfőbb bíró, a »Császár szája«, van-e írás arról, hogy Menelik elvitte a fát? Mire Sántha – ide császár, oda főbíró – azt mondta, hogy »Ki látott olyan tolvajt, aki írást ad az ellopott holmiról?« Ezért jó ideig haragban volt vele a császár, de később kibékültek. Sánthának szép fafeldolgozó üzeme van, ahol a fűrészeket egy kis folyó hajtja. Nagyon ügyes ember, mindent maga csinált. Ha Menelik élne, Sántha már nagyon gazdag ember lehetne.

Menelik valószínűleg meghalt, de itt mindent titkolnak, nem tudni, miért. Ezért hívják Lidzs Jassut még mindig trónörökösnek, amíg Meneliket nyilvánosan el nem temetik.

Ha aztán majd egyszer mégiscsak megkoronázzák az utódot, a nép azt mondja, hogy Menelik csak elment a földről, de azért mégiscsak ő kormányoz, és védi az országot.

Kovács úr egészséges, jól érzi magát, csak nagyon sok a dolga, mert dr. Madarással könyvet akarnak kiadni Abesszínia madarairól, s most, a karavánúton is állandóan a jegyzeteket írja.

Tegnap meglátogatott egy előkelő öregember, aki eddig csak messziről látott fehér embert, és állítólag 122 éves. Hát erre a számrára nem esküszöm meg, de hogy százon felül van, az bizonyos. Arca millió ránc, de *vágtatva* érkezett, a földön azonban lándzsájára támaszkodva jár. Haja göndör és hófehér. Nagyon rokonszenves az öreg. A széket kétszer is körüljárta, mielőtt leült volna, mert még nem ült széken. Nagyon érdekelte a puska is, amiről eddig csak hallott... Az udvar fölött éppen egy kánya körözött (sok van itt belőlük, és vigyázni kell, hogy a húst ki ne kapják a szakács kezéből), hát ledurrantottam a kányát, mire az öreg nagyon meghökkent, és hamarosan el is búcsúzott. Felült lovára, s elvágatott, míg szolgálai gyalog trappoltak mellette. Állítólag azon a vidéken, ahonnét jött,

a hegyek között nagyon egészséges a klíma és a víz is, nagyon magas kort érnek el az emberek.”

Amíg Gajdács kényelmes preparálás közben ezt a levelet írta, Kovács és Dörflinger lóhalálában közeledtek Addisz-Abebához, hogy eleget tegyenek a császár kérésének, meghallgassák kívánságait, s azonnal induljanak tovább Vallóba, ahova Lidzs Jassu, azaz „Jézus fia” szerint három nap alatt elérnek. Előzőleg azonban felhajtották fél Abesszíniát, küldöncök és lovasok rohantak értük, sőt a császár az egyetlen telefonvonalat is igénybe vette.

*

Kovácsékat a császár olyan pompával fogadta, mintha őket is meg akarta volna koronáztatni. Sebtében elmondta kívánságait, aztán elővezették a császári öszvéreket, és szegény Kovács rendkívül mérgesen és fáradtan, Dörflinger pedig elkeseredetten, de szép kísérettel indulhattak a nagy útnak, amely a császár szerint csak „három nap”. Meg is érkeztek Vallóba két hét múlva, s onnét írja Kovács ezt a rendkívül mérges és „erőtéljes” hangú levelét.

„Vallo, 1914. január 11.

Hát itt vagyunk Vallóban, törje ki a nyavalya. De nem három nap alatt értünk ide, hanem tizenhárom alatt! Mit is gondolt az a marha császár, amikor bennünket sürgetve útnak indított? Az út majdnem négyszáz kilométer. A nagy afrikai árkon is keresztül kellett másznunk, s utána még egy legalább 3500 méter magas hegyen, abesszíniai gyorsasággal, ami alatt az értendő, hogy minden nyergelésnél a málhás öszvéreket fél napig szedik össze. Itt már – különben – csak sóért és patronokért lehet vásárolni. A Mária Terézia-tallérért hat darab só-aprópénzt adnak. De mi nem vásárolunk, mert mi cs. és kir. potyafráterek vagyunk.

A koronázásról persze elkéstünk. Itt vagyunk most egy rakás ládával Managasától és karavánomtól több mint 400 kilométerre.

Négus Michael, a most koronázott galla király öreg ember, nehezen lehet vele valamit megértetni. Talán majd a fia, a császár rábeszéli az újrakoronázásra, hogy lefilmezhessük. De ha meg is koro-

názzák másodszer a kinó részére, miféle koronázás lesz az? Hiányzik a 15–16 ezres tömeg...”

„Vallo, 1914. január 13.

Hát ma reggel 8–9 között lemozítottuk Vallóban Michael négust, a vallói királyt. Úgy dirigáltuk szegény öreget, mint egy közönséges boyt. Valóságos »direktor« lett belőlem, meg a birkák réme, mert mindennap küld a király egy szép birkát. Már egész rakomány birkabőröm van.

A koronázáson vagy húszezer ember vonult fel. Mindenki nagyon jól akarta csinálni a dolgát, így aztán el is rontották a felvonulást.”

„Vallo, 1914. június 16.

Tegnapelőtt küldött a király egy rakás szőnyeget a sátramba. Valóságos trónuson ülök. De nagy tekintély is vagyok itten! Egész nap a sátramban, szőnyegtrónusomon ülve (most is azon írok, azért olyan csámpás a levelem) fogadom az abesszin előkelőségeket. Milyen sokat tudnék írni, ha nem abajgatnának egész nap látogatásukkal az itteni hercegek. Már egész komoly, fenséges pofát tudok vágni, és főúri, abesszíniai módon tudom fogadni őket. Tegnap megint akkora fekete birkát küldött a király, mint egy ökör. Levágni sajnálom, így majd odaajándékozom ceremóniamesteremnek, Ato Sejfúnak, akit Michael király rendelt mellém, amíg országában tartózkodom.

A tegnapi nap megint nagyon tartalomdús volt. Reggel a templom udvarán harminc papot meg egy püspököt táncoltattam meg a mozinak. Aztán üzent a király, hogy küldött 500 lovas katonát meg egy csomó tábornokot, rendeztessek velük háborút... Az orosz-lánsörényes tábornokok úgy ugráltak és üvöltöttek kívánságomra, mint a parancsolat, és a harci tűzben majdnem legázolták a gépet. Utána egy kivégzésen kellett részt vennünk. Egy asszonyt és egy öregembert végeztek ki.

A nyavalyások kövekkel vertek agyon egy embert.

Este megint magához hívatott a király, és két gyönyörű paripát ajándékozott, díszes harci nyereggel. A szügyükre királyi pecsét van sütve, ami azt jelenti, hogy amerre járok, a karaván előtt le kell

borulni minden halandónak. Nahát, ilyen nagy úr lettem, de pofon is verem az adószedőt, ha hazamegyek.

Közben szidom magam, hogy miért kellett nekem idejönni, és miért nem mentem Kittyvel Kongóba, vagy akárhová. Ott is filmezhettünk volna, és nem kellene itt királyosdit játszani. Tavaly decemberben írt levele az ördög tudja hol hányódott, és most a »szőnyegtrónuson« egyszerre rám talált. Írja, hogy végszükségben lőtt egy elefántot, amit a kormányzó nem is számított fel vadászjegyére. Az elefánt a fényképezőgép zörgésétől vadult meg; képzelem, mit csinálna a filmgép berregésétől... Döfi (Dörflinger egyszerűsített és magyarosított neve, a gallák adományozták neki) azt mondta, hogy ő tiszteli-becsüli Kitty urat, de az ilyen elefántdolgót nem szereti... Ő inkább vén királyt filmez, aki nem öklel, nem rúg és nem harap.

Mikor aztán elmondtam, illetve felolvastam Kittenberger levelét, amelyben írja, hogy egyik emberét szarvára vette a bivaly, s az utolsó pillanatban tudta csak agyonlőni a súlyosan sebesült ember mellett, Döfi végleg oda döntött, hogy akkor inkább műtermet nyit Addisz-Abeában.”

Következő levelét Addisz-Abeából írja Elvira hűgának, 1914. július 22-én. Közben Gajdácstól – a közelgő esős évszakra és a kényes madárbőrök feldolgozására való tekintettel – felküldette Marakóba a baráti Tyihinov családhoz, ahol állítólag mindig süt a nap...

„Vallóból éppen csak hogy megérkeztünk. Az utolsó nap elfogott az eső bennünket, a folyók úgy megdagadtak, hogy alig bírtunk átkelni. Egy helyen – már nem is messze Addisz-Abeától – a mozis számár, gépestül s a filmes ládákkal együtt egyszerűen elmerült. Miután nagy ügyyel-bajjal talpra állítottuk és kihúztuk, a gépből úgy öntöttük ki a vizet, akár egy lukas ladikból. A fotográfus mondta is, hogy ha ezekből a filmekből lesz valami, soha életében nem káromkodik többé, pedig egész úton ez kedvenc szórakozása volt. Felvettünk vagy ezer méter filmet. Amikor ideérkeztünk, azonnal próbahívást csináltunk, ami – csodák csodája! – sikerült. Úgy látszik, a ládák jól zárnak, a számár nem sokáig fürdőzött.